

Μακεδονικά

Τόμ. 14, Αρ. 1 (1974)

R. A. Crossland-Ann Bireliall (editors), Bronze Age Migrations in the Aegean

Φώτιος Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.598](https://doi.org/10.12681/makedonika.598)

Copyright © 2015, Φώτιος Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1974). R. A. Crossland-Ann Bireliall (editors), Bronze Age Migrations in the Aegean. *Μακεδονικά*, 14(1), 430–441. <https://doi.org/10.12681/makedonika.598>

Προηγείται τρισέλιδη Εισαγωγή και ακολουθούν με αλφαβητική σειρά οι αρχαιολογικοί τόποι (80 συνολικά), στους οποίους αφιερώνονται από 1-15 σελίδες στον καθένα, με μικρό κατατοπιστικό κείμενο, με 1-8 εγχρωμες αεροφωτογραφίες και με ανάλογα τοπογραφικά διαγράμματα, που συνοδεύονται από περιγραφικές εξηγήσεις.

Από τους 80 αρχαιολογικούς τόπους μακεδονικοί είναι ο Όλυμπος, η Πέλλα, η Θεσσαλονίκη, η Όλυνθος, η Διώρυγα του Ξέρξη, η Αμφίπολη, οι Φίλιπποι και η Θάσος. Πάλη καλά! Η Θεσσαλία δεν αντιπροσωπεύεται καθόλου, η Ήπειρος μόνο με τη Δωδώνη και τη Νικόπολη, η Θράκη μόνο με τα Άβδηρα και τη Σαμοθράκη.

Με τη μοναδική εικόνα για την Αμφίπολη παίρνουμε γενική εντύπωση της τοπικής σχέσεως της Ήϊονος, του λέντος και της αρχαίας πόλεως, που την τριγυρίζει ο Στρυμών. Οι Φίλιπποι αποδίδονται σε δύο εικόνες: η μία περιλαμβάνει και την ακρόπολη και το θέατρο, η άλλη περιορίζεται στον κύριο αρχαιολογικό χώρο της Άγορας, της βασιλικής Β' και του Όκταγώνου.

Δύο είναι και οι εικόνες του Όλύμπου: μία από Βορρά και μία από Ανατολών. Με λίγο χιόνι, που δεν εμποδίζει, αντίθετα τονίζει το ανάγλυφο των βουνών, από το Λιτόχωρο και το Μαυρόλογο ως το Στεφάνι και το Μύτικα.

Θαυμάσια αποδίδουν οι δύο δύσκολες φωτογραφίες της Όλυνθου.

Τα έντυπωσιακότερα έρεπια της Πέλλας αποδίδονται επίσης σε δυο εικόνες. Μία από Νότου, είναι γενικότερη: από τον ανασκαφικό τομέα VI, πλάι στο κανάλι, με κέντρο την ακρόπολη και το χωριό Παλαιά Πέλλα ως τον Άξιό στο βάθος. Η άλλη περιορίζεται στον κύριο ανασκαφικό τομέα με τα ψηφιδωτά και το αναστηλωμένο περιστύλιο.

Οι δύο εικόνες της Θάσου δεν περιλαμβάνουν άτυχως την ακρόπολη. Η μία απλώνεται από το λιμάνι και την Άγορά ως το Έβραϊκόαστρο και το Θέατρο. Η άλλη περιορίζεται από την Άγορά ως το Ώδειο.

Από τη Θεσσαλονίκη δίνεται μία μόνον εικόνα. Σωστά έχει επιλεγεί η περιοχή της αρχαίας Άγορας ως τον Άγιο Δημήτριο. Αυτή ήταν η καρδιά της αρχαίας πόλεως.

Η μοναδική εικόνα της περιοχής της Διώρυγος του Ξέρου είναι μία άποψη. Η διώρυγα δεν είναι κοντά στην Ίερισσό (Άκανθο), αλλά νοτιότερα και από το χωριό Νέα Ρόδα, που δεν υπήρχε την εποχή των Leake, Bowen και Spratt, από τους οποίους άντλει ο Schoder. Καλή αεροφωτογραφία της περιοχής της διώρυγος είναι δημοσιευμένη στην Ίστορία του Έλληνικού Έθνους, τόμος Β', σελ. 319. Η παραβολή φανεώνει το λάθος, αν μάλιστα διαθέτη κανείς και καλό (έπιτελικό) χάρτη.

Όπωςδήποτε το όρατο βιβλίο είναι ευπρόσδεκτο για το φιλάρχαιο και χρήσιμο στον ειδικό, για την κατανόηση και μελέτη της τοπογραφίας των αρχαιολογικών χώρων της Ελλάδος. Οι φωτογραφίες δεν είναι παρμένες κατακόρυφα, όπως γίνεται για τη χαρτογράφηση. Είναι όπως βλέπουν τα πουλιά, «όπως θα έβλεπαν την Ελλάδα οι θεοί πετώντας από τον Όλυμπο», λέει ο Schoder στην Εισαγωγή. Αυτό βοηθάει και τον αρχαιολόγο και τον ιστορικό και τον περιηγητή. Άλλά δεν φθάνει βέβαια. Άκόμα δεν βρέθηκε τρόπος να βλέπη κανείς τα πράγματα, καλύτερος από την πεζοπορία.

Το βιβλίο τελειώνει μ' ένα χρονολογικό πίνακα, ένα λεξιλόγιο όρων, βιβλιογραφία και τόπους και πίνακα όνομάτων.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

R. A. Crossland-Ann Birchall (editors), *Bronze Age Migrations in the Aegean*, Noyes Press 1974, σελ. 362, σχέδια, διαγράμματα και εκτός κειμένου πίνακες.

Στο Sheffield της Άγγλιας συνήλθε από 24-26 Μαρτίου 1970 το Πρώτο Συμπόσιο με

θέμα τις μετακινήσεις λαών κατά την Έποχή του Χαλκού στην περιοχή του Αιγαίου¹. Τα Πρακτικά του, με την επίμελεια των R. A. Crossland, καθηγητού των Έλληνικών στο Πανεπιστήμιο του Sheffield, και της Ann Birchall, του Τμήματος των Έλληνικών και Ρωμαϊκών Αρχαιοτήτων του Βρετανικού Μουσείου, εξέδόθησαν σ' ένα τόμο, όπου τα σύντομα κείμενα συνοδεύονται Ικανοποιητικά από σχέδια, ποιογραφικά διαγράμματα και εικόνες εντός και εκτός κειμένου. Ο υπότιτλος του βιβλίου «Αρχαιολογικά και Γλωσσολογικά προβλήματα της Έλληνικής Προϊστορίας», υπερκαλύπτεται από το περιεχόμενο των ανακοινώσεων και των σχετικών συζητήσεων, που είναι πλατύτερο και κατανέμεται σε τέσσερα Μέρη.

Το Πρώτο Μέρος περιλαμβάνει δύο εισαγωγικές ανακοινώσεις: Του R. A. Crossland με τίτλο «Linguistics and Archaeology in Aegean Prehistory», και του J. D. Evans με τίτλο «The Archaeological Evidence and its Interpretation: some suggested approaches to the Problems of the Aegean Bronze Age».

Το Δεύτερο Μέρος διαιρείται σε πέντε τμήματα και αναφέρεται σε αρχαιολογικά προβλήματα τόπων της Έποχής του Χαλκού στο Αίγαίο και στη Μ. Ασία. Το Πρώτο Τμήματος οι ανακοινώσεις αναφέρονται στην Κέα, στα Κύθηρα, στην Τρωάδα και στην Κρήτη της Πρώιμης Έποχής του Χαλκού (J. L. Caskey, J. N. Coldstream, J. M. Cook και P. M. Warren αντίστοιχως). Στο Δεύτερο Τμήμα περιλαμβάνονται ανακοινώσεις για τη Μέση Έποχή του Χαλκού τόπων που είναι πλησιέστεροι προς τα προβλήματα της Μακεδονίας και μās ενδιαφέρουν περισσότερο απ' αυτήν την άποψη (ιδε κατωτέρω). Έξ Ίσου ενδιαφέρουν και οι δύο ανακοινώσεις του Τρίτου Τμήματος, σχετικές με τα Βαλκάνια και τους λαούς των Kurgan (ιδε κατωτέρω). Το Τετάρτο Τμήματος οι ανακοινώσεις αναφέρονται στις σχέσεις της Περιοχής του Αιγαίου με τη Μ. Ασία κατά τη 2η χιλιετηρίδα π.Χ., όπως προκύπτουν από μελέτες ιστορικές και φιλολογικές (Ph. H. J. Houwink ten Cate του Πανεπιστημίου του Amsterdam) και από σχετικά προς τη θρησκεία στοιχεία της Γραμμικής Β' γραφής (Monique Gérard-Rousseau). Στα Βαλκάνια ξαναγορίζομε στο Τέταρτο Τμήμα με τις ανακοινώσεις των Jan Bouzek και N. G. L. Hammond (ιδε κατωτ.).

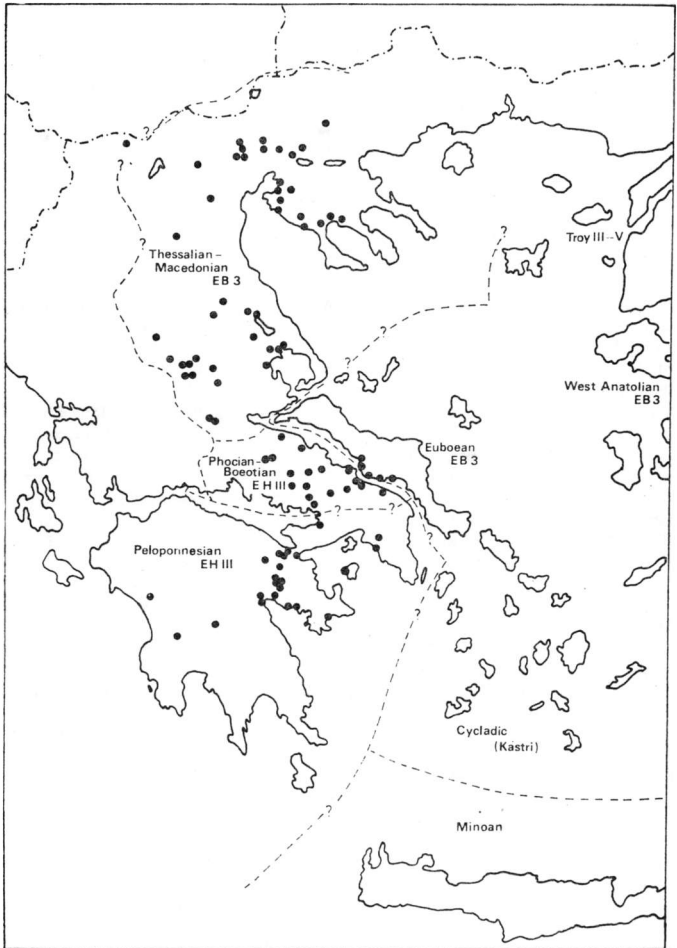
Το Τρίτο Μέρος του βιβλίου σε δύο τμήματα περιλαμβάνει γλωσσολογικές ανακοινώσεις για γενικά προβλήματα της Προϊστορίας του Αιγαίου, της ΝΑ Ευρώπης και της Μ. Ασίας (ιδε κατωτέρω).

Το Τέταρτο και το Πέμπτο Μέρος περιλαμβάνουν την τελική συζήτηση και μιά αναδρομή συνάμα και αναφορά στο μέλλον από τους editors, με τίτλο Retrospects and Prospects.

Παίρνοντας από την άρχη τον τόμο θα ιδούμε με κάποια άνεση τις πιό σχετικές προς την περιοχή της Μακεδονίας ανακοινώσεις:

Πρώτη που μās ενδιαφέρει ειδικότερα είναι ή ανακοίνωση του Διευθυντού του Βρετανικού Αρχαιολογικού Ίνστιτούτου στην Άγκυρα, γνωστού έρευνητού και της Μακεδονίας, David H. French, με τίτλο «Migrations and 'Minyan' Pottery in Western Anatolia and the Aegean», (σ. 51-57, με τρεις όλοσέλιδους χάρτες). Βασίζεται στην (άδημοσίευτη) διδακτορική εργασία του με θέμα την Άνατολία και το Αίγαίο κατά την 3η χιλιετηρίδα π.Χ. Τα κύρια συνείμα της ανακοίνωσης είναι: 'Η μινυακή κεραμική, ίδιως ή τσφρή, δέν ερχεται από την Άνατολία. Έξελιχθηκε στην κεντρική και τη νότιο Έλλάδα. Όπωςόδηποτε πρέπει νά μη σχετίζεται με το πρόβλημα της προελεύσεως των Έλλήνων. Ότε εισβολή Λουβίων κατά την Πρωτοελλαδική ΙΙ περίοδο μπορεί νά βασισθή στη μελέτη των άγγείων. Ό F. δέν δέχεται και την εισβολή από Άνατολάν κατά την Πρωτοελλαδική Ι περίοδο. Εξεωρίζε ζώνες εξαπλώσεως ποικιλιών άγγείων κατά την ΠΕ ΙΙΙ/ΠΧ 3 περίοδο (εικ. 1, πρβλ. εικ. 2)

1. Το δεύτερο συνήλθε στην Άθήνα τό 1971.

Εικ. 1. Ζώνες κεραμεικής στην Ελλάδα κατά την ΠΕ III/ΠΧ3 περίοδο (French)

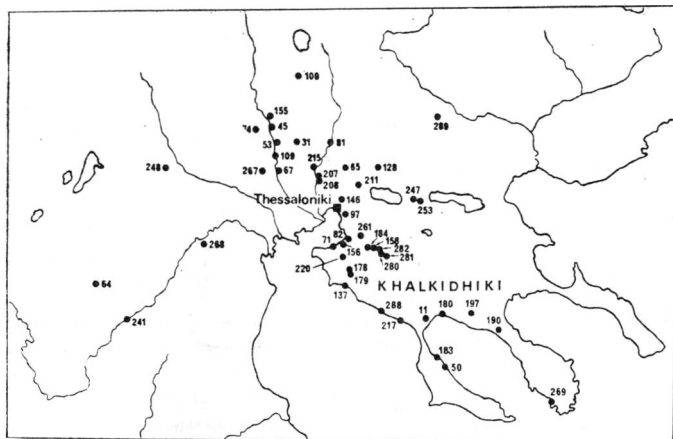

Fig. 7.2. Central Macedonia: distribution of Macedonian EB 2 pottery (after French 1968: fig. 76)

1. Sites in central Macedonia with Macedonian EB2 pottery

11 Agios Mamas	137 Kritsana	215 Philadelphiana
31 Anthophytos A	146 Lembet	217 Phlogita
45 Aspros Toumba	155 Limnotopos	220 Plagiari II
50 Athytos	156 Livadhi	247 Skholarion
53 Axiokhori	158 Loutra Thermis	248 Skydhra
65 Dhrymos	178 Mesimeriani Toumba	253 Stivos B
67 Dourmousi	179 Mesimeri	261 Thermi Toumba
71 Epivatari	180 Molyvopyrgos	267 Toumba Kouphalia
74 Evropos	183 Nea Phokaia	268 Toumba Verginas
81 Galliko	184 Nea Raidhestos	269 Torone
82 Gona	190 Nikita	280 Vasilika A
97 Kalamaria	197 Ormylia 2	281 Vasilika B
100 Kalindhria	207 Pentalophos A	282 Vasilika C II
109 Kastania	208 Pentalophos B	288 Veria
128 Khrysavgi	211 Perivolakion	289 Vergi

2. Sites in western Macedonia with imports of Macedonian EB2 pottery

64 Dhrepanon II	241 Servia
-----------------	------------

Εικ. 2. Διασπορά ΠΧ2 μακεδονικής κεραμεικής στην Κεντρική Μακεδονία (French)

και βλέπει μιὰ δευτερική εξέλιξη τῆς κεραμεικῆς στὴν κεντρική και στὴ νότια Ἑλλάδα ἀπὸ τὴ Νεολιθική ὡς τὴ Μυκηναϊκή Ἔποχή. Συμφωνώντας με τὸν C. Renfrew (ιδε κατωτέρω) δέχεται τοὺς Ἑλληνες «αὐτόχθονες» ἀπὸ τὴν Πλειστόκαινο. Δὲν μᾶς λύνει ἡ «εἰσβολή» ὡς «ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ» τὰ προβλήματά μας.

Ἡ ἀκόλουθη ἀνακοίνωση τοῦ ἄλλοτε Διευθυντοῦ τῆς Βρετανικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν Singler Hood ἔχει τίτλο «Northern Penetration of Greece at the End of the Early Helladic Period and Contemporary Balkan Chronology», (σ. 59-71). Ἀρχίζει με τὴ μελέτη ἀγγείων, ποὺ εἶναι διακοσμημένα με «κορδόνι» (ὅπως π.χ. Heurtley, σ. 83) και δέχεται παράταση τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς στὴ Θεσσαλία ὡς τὸ τέλος τῆς Πρωτοελλαδικῆς II τῆς νότιας Ἑλλάδας. Ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῆς κεραμεικῆς «Λάρισσα» πρὸς τὴν Ὑστερονεολιθική τῶν Σερβίων συμπεραίνει εἰσβολή στὴ Θεσσαλία ἀπὸ τὴ Δ. Μακεδονία. Κατὰ ὁμοιο τρόπο συνάγεται μιὰ δευτερή εἰσβολή κατὰ τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ και μιὰ τρίτη πιὸ φανερή κατὰ τὴ Μέση Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Θεωροῦνται συνέπεια ἀναλόγων μετακινήσεων λαῶν τῶν Kurgan. Ὁ H. ἐξετάζει ἐπίσης ὁμοιότητες ἀγγείων με χεῖλι γουριστὰ πρὸς τὰ μέσα ἢ μέσα-ἔξω (ὅπως π.χ. Heurtley, σ. 166, εἰκ. 36), ἀντικείμενα ἀγκυρόσχημα (ὅπως Heurtley, σ. 203, εἰκ. 67 f), μορφές τάφων ὅπως τὰ kurgan, περόνες, μινωακὰ ἀγγεῖα (ἔνα, λέει, «made in Greece» εὑρέθη στρωματισμένο στὸ Cucuteni και ἄλλο στὸ Fedelezen τῆς βορείου Ρουμανίας, τῆς Μακεδονίας ὁμοια ἰδε π.χ. Heurtley, σ. 210-11, εἰκ. 78-79). Ἐτσι τροποποιεῖ τὴ χρονική συσχέτιση στρωμάτων και πολιτισμῶν ὡς ἐξῆς (εἰκ. 3):

Ἡ ἀκόλουθη ἀνακοίνωση τοῦ R. J. Howell, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Birmingham, με τίτλο «The Origins of the Middle Helladic Culture», εἶναι μιὰ παρουσίαση τοῦ ἱστορικοῦ τῆς

SOUTH GREECE	THESSALY	TROY	YUGO-SLAVIA	RUMANIA	SOUTH RUSSIA
MH	MBA	VI	BUBANJ-HUM III	CUCUTENI B A-B A	KURGAN PHASES IV III II ?I
	EBA	V IV III	II IB IA = D		
c. 2000 B.C. EH III	RAKHMANI LARISSA	II	C B2 B1 A	GUMELNIȚA	
EH II	DHIMINI	I			

Εἰκ. 3. Διάγραμμα με τὶς προτεινόμενες ἀπὸ τὸν S. Hood ἀντιστοιχίες

ἀναγνωρίσεως τοῦ Μεσοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων του, καί, ἐν συνεχείᾳ, ἀναδρομὴ στὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Πρωτοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν συγχρόνων του, ἀρχαιότερων τῆς Μεσοελλαδικῆς Περιόδου πολιτισμῶν τῆς Κρήτης, τῶν Κυκλάδων, τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς ΒΔ Ἑλλάδος, τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ἀκόμη καὶ τῆς Ἰταλίας.

Μνημονεύονται ἔτσι, στὸ σχετικὸ κεφάλαιο γιὰ τὰ Βαλκάνια καὶ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη (σ. 90 κ.έ.), οἱ ὁμοίωτες τῶν χονδρῶν ἀγγείων τῆς Ἡπείρου (Κ2 κατὰ Hammond, *Epirus* 1967, σ. 292) πρὸς τὰ ὅμοια τοῦ στρώματος *Malik IIIa* τῆς Κορυτσᾶς, ποὺ βρέθηκαν μαζί με τυπικὰ τῆς Πρωτοχαλκῆς Περιόδου ἀπὸ τὴ Βοσνία, τὴν Κεντρικὴ καὶ Νότιο Δαλματία καὶ τὸ Μαυροβούνιο. Ἡ περιοχὴ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ εἶναι πράγματι μεγαλύτερη κατὰ τὸν Η. Φθάνει ὡς τὴ νότιο Γερμανία, τὴν Τσεχοσλοβακία καὶ τὴ νότιο Πολωνία πρὸς Βορρᾶν, ὡς τὴ Θράκη καὶ τὴ ΒΔ Μικρὰ Ἰνδία πρὸς ΝΑ (Τροία I). Στὰ βόρεια τὸν μελετοῦν ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Στὴ Μακεδονία βρέθηκαν ἀγγεῖα, ὅμοια πρὸς τὰ Τροία I, στὰ Κριτσανὰ τῆς Χαλκιδικῆς, στὰ δὴ κατὰ τὰ στρώματα (Heurtley, σ. 17-22, 79-89, 166-171) καὶ τελευταῖα στὸ στρώμα Vb τῶν Σιταγρῶν (Φωτολίβουζ), ἐνῶ στὸ στρώμα IV παρουσιάσθη-καν βόρεια χαρακτηριστικὰ (πολιτισμὸς Baden).

Ἀπὸ τὶς στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις στοὺς Σιταγροὺς συνάγεται ὡς ἐξῆς ἡ χρονικὴ σχέση *Baden-Τροίας-μινυακῆς* Ἑλλάδος: Στίς τελευταῖες φάσεις τοῦ πολιτισμοῦ *Baden* ἀντιστοιχεῖ ἡ Τροία I, ποὺ εἶναι σύγχρονη μετὰ τὴν Πρωτοελλαδικὴ II. Ἡ διακόσμηση τῶν ἀγγείων μετὰ τὸ κορδόνι στὴν Εὐρώπη ἀκολουθεῖ χρονικὰ τὸν πολιτισμὸ *Baden*. Ὅστρακα αὐτῆς τῆς κατηγορίας βρέθηκαν στὸν Ἅγιο Μάμα καὶ στὰ Κριτσανὰ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ χρονολογοῦν τὴ Μακεδονικὴ Πρώμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (Κριτσανὰ III-VI) στὴν «Πρωτομινυακῆ» Περίοδον, ἀφοῦ στὸ στρώμα VI τῶν Κριτσανῶν βρέθηκε ἐπίσημο «πρωτομινυακὸ» ὄστρακο (Heurtley, σ. 83 καὶ 172). Ἐξ ἄλλου ἀψιδωτὸ κτίσμα μετὰ ξύλινη κατασκευὴ, ποὺ βρέθηκε στὸ στρώμα Va τῶν Σιταγρῶν παρουσιάζει ἀντιστοιχίεζ πρὸς κτήρια στὴν ἴδια σφαίρα πολιτισμοῦ, ποὺ ἔχει παλιὰ παράδοξη στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ στὰ Βαλκάνια.

Ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ Η. τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι μᾶς χρειάζονται ἀκόμη πολλὰς ἀνασκαφές. Τώρα μπορεῖ νὰ γίνουσι μετὰ τὴ βοήθεια τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν. Ἐπι τοῦ παρόντος μποροῦμε νὰ ἀρκεσθούμε μόνον σὲ ὑποθέσεις:

Ἡ τρίτη φάση τῆς Πρωτοελλαδικῆς Περιόδου (ΠΕ III) μπορεῖ νὰ ὀνομασθῆ Πρωτομινυακὴ καὶ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ πρώτη ἔκφρασις τῆς Μεσοελλαδικῆς παραδόσεως στὴν Ἑλλάδα¹. Ἡ τυπικὴ Πρωτομινυακὴ φάση φαίνεται νὰ ἀναπτύχθηκε στὴν Πελοπόννησο καὶ ἀπλώθηκε πρὸς Βορρᾶν. Στὴ Θεσσαλία ἔφθασε ἀργότερα. Προέλευσις τοῦ μινυακοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὰ ΒΑ ἀποκλείεται. Λίγα εἶναι τὰ μινυακὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα. Ἐν τούτοις φαίνεται πὼς ὁ μινυακὸς πολιτισμὸς κρατᾷ ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ πέρασε στὴ Νότιο ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀπὸ κεῖ πέρασε καὶ στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἀνατολή.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ Μ. Garašanin μετὰ τὸν τίτλον «Τὰ Βαλκάνια καὶ οἱ λαοὶ τῶν Kurgan, Ἐθνογραφικὰ προβλήματα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴν Κεντρικὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο καὶ τὶς γειτονικὰς περιοχάς» (σ. 115-128). Ὁ Γιουγκοσλάβος προϊστορικὸς ἐξεχωρίζει τὴ γεωγραφικὴ ἐνότητα ποὺ ἀποτελοῦν οἱ κοιλάδες τῶν ποταμῶν Μορᾶβι καὶ

¹ Στὴ συζήτησι, ποὺ ἀκολούθησε, ὁ J. L. Caskey χαιρέτησε τὴν ἀποδοχὴ τῆς συνεχείας μεταξὺ ΠΕ III καὶ ΜΕ (σ. 99), ἀλλὰ δήλωσε τὴν ἀντίθεσίν του πρὸς δρους, ὅπως «μινυακὸς πολιτισμὸς», ἀφοῦ οἱ Μινυαὶ εἶναι ἄσχετοι.

Ἄξιο καὶ τῶν παραποτάμων τους. Εἶναι τὰ κανάλια ποῦ συνδέουν τὸ Αἰγαῖο μὲ τὴν περιοχή τῆς Πανωνίας καὶ τῶν Καρπαθίων. Ἡ δυτικὴ Σερβία, τὸ Μαυροβούνιο καὶ ἡ Ἄλβανία ἀποτελοῦν ἄλληλ ἐνότητα γεωγραφικῆ, μὲ σπονδυλικὴ στήλη τὶς Δειναρικές Ἄλπεις.

Ὁ G. φρονεῖ ὅτι κατὰ τὴ Μέση Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ γίνονται μετακινήσεις πληθυσμῶν, ποῦ ἀποκρυσταλλώνονται σὲ ἐθνικὲς ἐνότητες κατὰ τὴν Πρώμην Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου. Ἦδη πρὶν ἀρχίσῃ ἡ Μέση Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ κόματα κτηνοτρόφων ἀπὸ τὶς στέπες ξεχύθησαν, λέει, πρὸς τὸν Κάτω Δούναβη καὶ τὴ ΝΑ Εὐρώπη. Μίλουν ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες καὶ δημιουργοῦν τοὺς πολιτισμούς, ποῦ ἐρευνῶνται ἀνασκαφικά στὴν Πανωνία (κατὰ μῆκος τοῦ Tisza), στὴν περιοχή Baden, στὴν περιοχὴ τοῦ Vucedol στὴν κεντρικὴ Σερβία, στὴ Μολδαβία καὶ στὴ Δοβρουτσά. Οἱ τοπικὲς διαφορὲς ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν στοιχείων ποῦ βρῆκαν κατὰ τόπους οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι. Τὴ χαρακτηριστικὴ χονδρὴ κεραμεικὴ τους τῆς PEX παρακολοῦθοῦμε ὡς τὸ Ἀρμενοχώρι τῆς Φλωρίνης (καὶ ὡς τὴ Λέρνα μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς στὸ τέλος τῆς ΠΕ II περιόδου, ἀλλὰ ἐδῶ —δέχεται ὁ G.— μορεὶ νὰ ἔχη ἀνατολικὴ προέλευση).

Μεσοχαικὴ ὀνομάζει ὁ G., γιὰ τὴν κεντρικὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο, τὴν περίοδο τοῦ πολιτισμοῦ, ποῦ δημιουργήσαν οἱ αὐτόχθονες μετὰ τὸν ἐξινδοευρωπαϊσμό τους ἀπὸ τοὺς νεηλῶδες. Τοπικὲς διαφορὲς αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ παρατηροῦνται, ἀλλ' ἐπίσης εἶναι φανερὴ ἡ συνέχειά του ὡς τὴν Πρώμην Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου.

Διαφορετικὸς εἶναι ὁ χαρακτήρας τοῦ πολιτισμοῦ τῆς δυτικῆς γεωγραφικῆς ἐνότητος, ἐκατέρωθεν τῶν Δειναρικῶν Ἄλπεων. Τὰ ἀγγεῖα ἰδιαίτερως παρουσιάζουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὁμάδος τῆς Vattina στὴ δυτικὴ Σερβία. Ἄλλ' ἀκόμα δὲν μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ διαφορετικὲς ἐθνικὲς ἐνότητες. Τέτοιες ἐνότητες, ὅπως τὶς μαθαίνομε ἀπὸ τὰ κείμενα στὴν Πρώμην Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου φαίνεται νὰ δημιουργήθηκαν μόνο μετὰ τὶς μετακινήσεις τῶν λαῶν τοῦ Αἰγαίου ἢ τῶν «Λαῶν τῆς θάλασσης».

Στὰ Βαλκάνια μόνο μετὰ τὴν περίοδο Hallstatt μπορούμε νὰ μιλοῦμε γιὰ πρωτοβαλκανικὲς ἐθνικὲς ὁμάδες. Στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ μπορούμε νὰ πούμε μόνον πῶς τὰ Βαλκάνια εἶναι ἰνδοευρωπαϊκά, χωρισμένα σὲ τρεῖς μεγάλες ἐνότητες: τοὺς Θράκες στὰ νοτιοανατολικά, τοὺς Ἰλλυριοὺς στὰ δυτικά, καὶ μιὰ τρίτη ἐνότητα βορειότερα ἀπὸ τὸν Αἴμο ὡς τὰ Καρπάθια. Μὲ αὐτὴ τὴν τρίτη ἐνότητα θέλει σχετισμένῃ ὁ G. τὴν περιοχή τοῦ Μοράβα καὶ τῶν κλάδων του κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Ἀντίθετα, δέχεται ἐξάπλωση τῶν Ἰλλυριῶν κατὰ τὴν ἀκόλουθη Πρώμην Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου καὶ πρὸς ΒΑ (Κοσσυφοπέδιο) καὶ πρὸς ΝΑ (μέχρι Βεργίνας, μὲ παραπομπὴ στὸ Μ. Ἀνδρόνικο, Βεργίνα I, 1969, ὁ ὅποιος ὁμοῦ νομίζει Θράκες τοὺς νεκροὺς τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου καὶ ὄχι Ἰλλυριοὺς).

Ἡ ἐπόμενη ἀνακρίσιμη εἶναι τῆς Marija Gimbutas, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλλιφορνίας στὸ Los Angeles, ἡ ὁποία διευθίνει μαζὶ μὲ τὸν C. Renfrew, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sheffield τῆς Ἀγγλίας, τὶς ἀνασκαφὲς στοὺς Σιταγροὺς τῆς Δράμας. Τίτλος τῆς ἀνακοινώσεως «The Destruction of Aegean and East Mediterranean Urban Civilization around 2300 B.C.» (σ. 129-139). Ἡ καταστροφὴ τοῦ Αἰγαίου πολιτισμοῦ τῶν πόλεων ἔγινε ἀπὸ τοὺς Ἰνδοευρωπαίους, «the terrifying giants from the north». Δὲν εἶχαν πόλεις, ἦταν γεωργοκτηνοτρόφοι, καβαλοῦσαν ἄλογα καὶ κατὰ τὴν 4η καὶ 3η χιλιετηρίδα ἔγιναν καὶ ναυτικοὶ καὶ ἀμαξηλάτες. Περίπου 500 kurgan, ἀπὸ τὴν 4η καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς 3ης χιλιετηρίδος, ἔχουν ἀνασκαφῆ στὴ Δυτικὴ Οὐκρανία, στὴ Μολδαβία, στὴ Δοβρουτσά, κατὰ μῆκος τοῦ Κάτω Δουνάβεως καὶ στὴ ΒΑ Οὐγγαρία. Στὸ 2ο ἡμισιο τῆς 4ης χιλιετηρίδος (περίοδος Kurgan III) στὴ βαλκανικὴ περιοχή τοῦ Δουνάβεως παρατηροῦνται παραλλαγὲς ἐνὸς πολιτισμοῦ μὲ τοπικὰ ὀνόματα: Korodsk στὴ Δυτικὴ Οὐκρανία, Cernavoda στὴ Δοβρουτσά, Ezeto στὴ Βουλγαρία κ.ο.κ.

Στὴ Μακεδονία ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἀντιπροσωπεύεται μὲ τὰ ἀνώτερα στρώματα (πε-

ριόδος IV και V) του συνοικισμού των Σιταγρών της Δράμας. Κάτι ανάλογο φάνηκε στο Δικιλί-τάς των Φιλίππων (AAA 1, 48-50, Κ. Ρωμοπούλου). Οι Πρωτοϊνδοευρωπαίοι, συμπεραίνει η Γ., πρέπει να ήλθαν στη Μακεδονία διά του ανατολικού τμήματος της Χερσονήσου του Αίμου. Χίλια χρόνια κράτησε η εξέλιξη του πολιτισμού αυτού με παραλλαγές ανάλογες προς το κατά τόπους υπόβαθρο πριν από την άφιξη των Ίνδοευρωπαίων.

Στη Μ. Ἀσία παρατηρούνται στοιχεῖα ὁμοίου πολιτισμοῦ. Ἡ Τροία I π.χ. ἀντιστοιχεῖ στις τελευταῖες φάσεις τοῦ πολιτισμοῦ Cernavoda-Ezero, ποῦ ἀντιπροσωπεύονται καὶ στοὺς Σιταγροῦς V.

Ἄλλὰ πῶς κάτω ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, ἡ νότια Ἑλλάδα τῶν πόλεων μένει ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ἀλλαγὴ ὡς τὰ 2.300-2.200 π.Χ. περίπου, ὅποτε ὁ πολιτισμὸς τῆς καταστρέφεται μυστηριωδῶς, μαζί με τόπους τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. Οἱ καταστροφές ἀφίνουν ἴχνη τοῦ πολιτισμοῦ τους, ποῦ θυμίζουν τὴν περιοχὴ τῶν kurgan (περίοδο IV) στὰ βόρεια καὶ βορειοανατολικά τῆς Μαύρης Θάλασσας. Ὑποτιθεῖται λοιπὸν ὅτι κάποιοι Μαυροθαλασσίτες Vikings τῆς 3ης χιλιετηρίδος π.Χ. ἐρήμαξαν τὰ παράλια (π.χ. Λέρνα). Ἀπὸ τὰ σημάδια λαῶν τῶν kurgan εἶναι καὶ μερικά εὐρήματα τάφων τῆς Χαλκιδικῆς (Ἅγιος Μάμας κ.ά.) στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονικῆς.

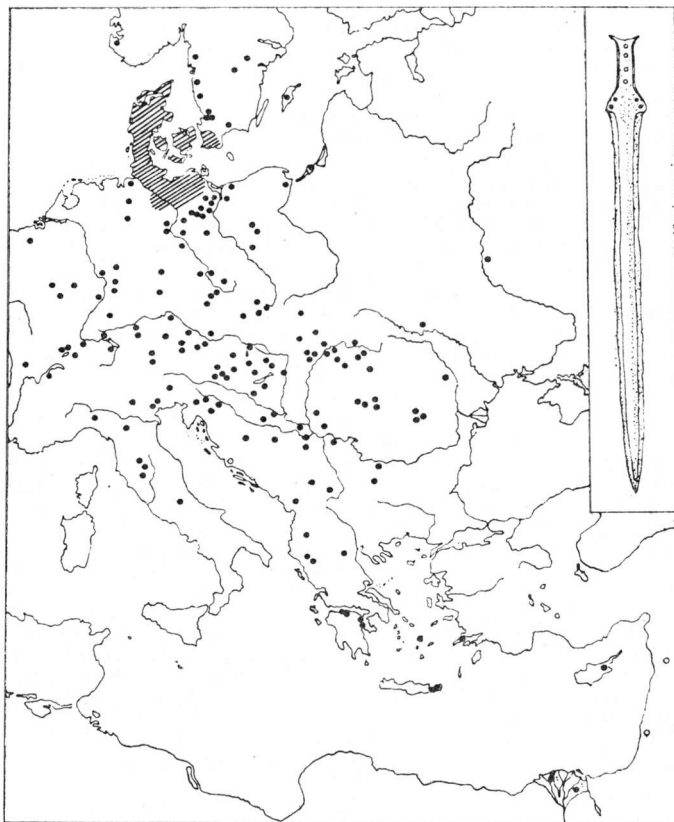
Συμπεραίνεται ὅτι τὴν καταστροφὴ προκάλεσαν θαλασσινοὶ ἐπιδρομεῖς ἀπὸ τὰ βόρεια καὶ βορειοανατολικά τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Εἶναι ἡ δευτέρη καταστροφὴ ἀπὸ λαοὺς Kurgan. Ἡ πρώτη ἐγινε ἀπὸ λαοὺς δυτικά τοῦ Εὐξείνου Πόντου κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τῆς 4ης χιλιετηρίδος π.Χ. Εἶναι ζήτημα ποιᾶς εἰσβολῆς ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ εἰσαγωγὴ στὴν Ἑλλάδα τῆς Πρωτο-ελληνικῆς γλώσσας.

Ὁ Jan Bouzek, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Καρόλου τῆς Πράγας, μίλησε με θέμα «Bronze Age Greece and the Balkans, Problems of Migrations» (σ. 169-177). Σύμφωνα με τὴν Gimbutas, εὐρίσκει ὅτι τὰ ἀγγεῖα «μὲ τὸ κορδόν» στὴν Ἑλλάδα μοιάζουν με τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Βεσσαρβίας, ὄχι με τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἄλλὰ δὲν εὐρέθησαν σὲ στρῶμα καταστροφῆς τῆς ΠΕ II περιόδου π.χ. στὴ Λέρνα. Ἐξ ἄλλου ὁ Β. θεωρεῖ τὰ μινυακὰ ἀγγεῖα μὴ μὸδα μᾶλλον παρὰ χαρακτηριστικὸ ἔθnikό. Παρακολοθεῖ τὴν ἐξάπλωση ἄλλων χαρακτηριστικῶν εὐρημάτων. Τέτοια εἶναι τὸ ξίφος τύπου Sprockhoff Ια (εἰκ. 4, ἔνα ἔχομε στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροῖας ἀπὸ τὴ Βεργίνα, ΑΔ 17, 1961/62, πίν. 146α), οἱ πόρτες σὲ σχῆμα βιολιοῦ καὶ οἱ τοξωτὲς με δακτυλίους, καί, βέβαια, διάφορες κατηγορίες ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μακεδονικά (Μπουμπούστι, Βεργίνα, Τσαουσίτσα κ.λ.). Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι μόνον μεταξὺ ΠΕ II καὶ ΠΕ III, καί, ἐπίσης, μεταξὺ ΥΕ III Β καὶ ΥΕ III Γ μπορούμε νὰ μιλοῦμε γιὰ μετακινήσεις λαῶν ἀπὸ Βορρᾶ. Εἰδικότερα τὴν «κάθοδο τῶν Δωριέων» ὁ Β. περιγράφει με ἀφετηρία τὰ (ΒΔ) Βαλκάνια καὶ χαρακτηριστικὸ τίς ἀλλεπάλληλες ἐπιδρομὲς καὶ καταστροφές τῶν ἀστικῶν κέντρων. Αὐτὲς ἀνάγκασαν τοὺς Μυκηναῖους νὰ υἱοθετήσουν τὸν ἀποτελεσματικότερο ὄπλισμό τῶν ἐπιδρομέων, οἱ ὅποιοι τελικὰ προχώρησαν σὲ νέες περιπέτειες, στὴ Μ. Ἀσία κ.λ. Αἰῶνες κράτησε ὁ «Μεσσαιῶν» στὴν Ἑλλάδα με τὴν ἔλλειψη κεντρικῆς ἐξουσίας, ἐνῶ ἡ Εὐρώπη τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀνεβαίνει.

Ἡ ἀκόλουθη ἀνακοίνωση εἶναι τοῦ καθηγητοῦ Ν. G. L. Hammond με θέμα «Grave Circles in Albania and Macedonia» (σ. 189 κ.έ.). Οἱ μελέτες καὶ οἱ ιδέες τοῦ Η. μᾶς εἶναι περισσότερο γνωστὲς (πρόχειρα ἰδὲ Μακεδονικά 11, 1971, σ. 450 κ.έ., 13, 1973, σ. 481 κ.έ.). Σὲ τούτῃ τὴν ἀνακοίνωση ὁ Η. ἀναφέρει πρῶτα τὰ παραδείγματα τύμβων στὴν Ἀλβανία (Pazhok, Vodhine, Vajze, Mati) καὶ στὴ Μακεδονία. Δύο μόνον παραδείγματα τῆς Μακεδονίας εὐρίσκει: τῆς Ἄρνισσας καὶ τῶν Σερβίων.

Τοῦ πρώτου, παρὰ τὴν Ἄρνισσα, φαίνεται πῶς εἶμαι ὁ μόνος ἀτόπητης (JHS 74, 1954, σ. 159, BCH 78, 1954, Chron., σ. 140, πρβλ. Ἄθηνά 25, 1913, σ. 435, καὶ Geographical Jour-

nal 88, 1936, σ. 455). Δέν νομίζω ότι μπορώ να βεβαιώσω την εικασία του Η. ότι τὰ λείψανα περιβόλου, πού είδα, ἀνήκαν σέ τύμβο και μάλιστα διπλό, ἀφοῦ δέν σωζόταν οὔτε ἴχνος τύμβου και οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι—μέσα κι έξω ἀπό τόν περιβόλο—ἦταν τελείως ξεπλυ-

Εικ. 4. Ἐξάπλωση τοῦ ξίφους τύπου Sprockhoff IIa (Bouzek)

μένο ἀπό νερά τῆς λίμνης πού τὸ 1953 εἶχεν ἀποσυρθῆ. Οὔτε σκόνη ὑπῆρχε πάνω τους. Συνεπῶς θεωρῶ ἀπλῶς, πιθανῆ και τὴν εἰκασία ότι ὁ τύμβος ἀνήκε στὴ Μέση Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Πάντως οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι τῆς Ἄρμισσας σχηματίζονταν μὲ πλάκες ὀρθιες στὶς τέσσερες πλευρῆς (slab-lined, ὅπως π.χ. τῆς Κοζάνης, ΠΑΕ 1960, πίν. 84β και 85α).

Συνεπώς δὲν ὁμοιάζουν κατὰ τοῦτο πρὸς τὸ δεῦτερο μακεδονικὸ παράδειγμα τοῦ Η. ἀπὸ τὰ Σέρβια (Heurtley, Prehist. Macedonia, Cambridge 1939, σ. 54 κ.έ.).

Ὅπως ἴσως ὁ Η. συμπεραίνει ὅτι λαοὶ Kurgan ἔφθασαν στὴ Δ. Μακεδονία, τὴ νότιο Ἀλβανία καὶ τὴ Λευκάδα περὶ τὰ μέσα τῆς 3ης χιλιετηρίδος. Στὴ νότιο Ἑλλάδα ἔφθασαν κατὰ τὴ Μεσοχαικὴ περίοδο, ἄλλοι διὰ ξηρὰς, ἄλλοι διὰ θαλάσσιος. Μιλοῦσαν ἰνδοευρωπαϊκὰ καὶ ὄχι «Ἰλλυρικὰ». Ἦταν ὁ σπόρος γιὰ τὴν Ἴωνικὴ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου, καὶ γιὰ τὴν Αἰολικὴ τῆς Θεσσαλίας καὶ νοτιότερα.

Ἐπιβεβαιώνεται ὅτι λαοὶ Kurgan ἔμειναν στὶς θέσεις τους τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἢ ὅποια, κατὰ τὸν Η., δέχθηκε δύο ρεύματα κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἀπὸ Ἀνατολῶν: α) «Παίονες» μὲ χαρακτηριστικὸ τὰ πῆλινα ἀγκυρόσχημα ἄγγιστα, καὶ 2) Φορεῖς πρῶμου τύπου μινυακῶν ἀγγείων στὴ ΒΑ Μακεδονία, πού, κατὰ τὸν Η., ἀνῆκουν στὸν πολιτισμὸ Bubanj-Hun τῆς Σερβίας (παρὰ τὸ Nis). Τὰ δύο ρεύματα συναντήθηκαν στὴν Πελαγονία. Ἐπίεσαν τοὺς ἑλληνοφώνους νὰ κατεβῶν νοτιότερα πρὸς τὴ Θεσσαλία, διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος, καὶ πρὸς τὴν Ἠπειρο. Ἔτσι κατέβηκαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὰ κύρια ρεύματα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴ Μεσοελλαδικὴ Περίοδο.

Ἡ εἰσβολὴ ἐξ ἄλλου λαῶν Lausitz στὴ Μακεδονία χρονολογήθηκε ἀπὸ τὸν Heurtley μὲ τὴ βοήθεια ἐπιστάκτων εὐρημάτων («ἀγγεῖα τῆς σιταποθήκης», ΥΕ III Γ) περὶ τὸ 1150 π.Χ. Τὶς συνέπειες τῆς παρακολουθεῖ ὁ Η. μὲ τὴ βοήθεια τῶν νέων εὐρημάτων στὸν Ἐλαφότοπο καὶ τὸ Καλμπάκι τῆς Ἠπείρου καὶ στὶς Μυκῆνες. Συμπεραίνει ὅτι ἦταν συνέπεια εἰσβολῆς λαῶν Lausitz, διὰ τῆς Ἠπείρου, ἡ καταστροφὴ τῶν Μυκηνῶν περὶ τὸ 1120 π.Χ.! Ποιὸς ξέρει;

Στὴ συζήτηση, πού ἀκολούθησε, ὁ Μ. W. M. Pore διατύπωσε ἀμφιβολία ἂν ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ γλωσσολογία μποροῦν νὰ πιστοποιήσουν κινήσεις λαῶν. Πρότεινε νὰ καταφύγουμε στὴν Ἐπιστῆμὴ πού λέγεται Medical Genetics.

Στὸ Τρίτο Μέρος τοῦ βιβλίου, πού περιλαμβάνει τὶς ἀνακοινώσεις γλωσσολόγων, πρῶτῃ εἶναι ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Βουλγάρου ἀκαδημαϊκοῦ V. I. Georgiev (σ. 243 κ.έ.). Μᾶς μαθαίνει νέα πράγματα! Θεωροῦσαμε ὅλες τὶς λέξεις μὲ -vθ- ἢ -vδ- ἢ -σ(-) παλαιότερες ἀπὸ τὶς ἰνδοευρωπαϊκές. Ἦταν ἡ θεωρία τοῦ Αὐστριακοῦ P. Kretschmer (1896)¹, τὴν ὅποια ἀκολούθησε ὁ Fick (1905), τὸν ὅποιο χρησιμοποίησαν ὡς ἀθεντία οἱ J. B. Haley καὶ C. W. Blegen (1926), ἐνῶ ὁ Kretschmer ἐν τῷ μεταξὺ τὴν τροποποίησε (1925). Τώρα ὁ Georgiev, παλαιὰ κι αὐτὸς ἀθεντία γιὰ πολλοὺς, διδάσκει ὅτι δὲν εἶναι προελληνικὰ ὅλα τὰ εἰς -vθ- ἢ -vδ- ἢ -σ(-), πού συγκέντρωσε ὁ Schachermeyer (RE, 2, 22, 2, σ. 1350-1548, καὶ Die Ältesten Kulturen Griechenlands, Stuttgart 1955). Ἡ Ἔδεσσα π.χ. εἶναι, λέει, ἐλληνικὴ, ὅπως καὶ ἡ Ἀκανθος, ἢ Ὀλυθος κ.ά. Οἱ πράγματι προελληνικὲς λέξεις τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν παρουσιάζονται μόνον στὴν Πελοπόννησο, στὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα, στὴν Κρήτη καὶ στὰ νησιά. Λεῖπουν ἐντελῶς πᾶνω ἀπὸ μιὰ γραμμὴ μεταξὺ Ἀχελώου καὶ Πηνειοῦ.

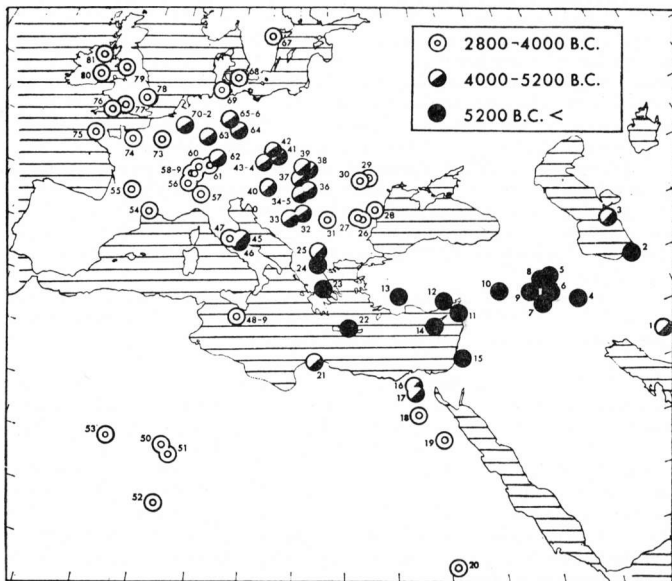
Βορειότερα, ἡ περιοχή πού περιλαμβάνει τὴν Ἠπειρο ὡς τὴν Αἰὼνά (Παραναΐα Τυμραία, Ἀθαμανία, Δολοπιτὰ κ.λ.), τὴ δυτικὴ καὶ βόρεια Θεσσαλία ἕως καὶ τὴ βόρειο Πιερία, χαρακτηρίζεται, κατὰ τὸν G. πάντοτε, ἀπὸ παντελῆ ἔλλειψη προελληνικῶν τοπωνυμίων. Ἡ Πίνδος π.χ. ἐτυμολογεῖται, ἀπὸ τὰ ἰνδοευρωπαϊκὰ, *k'windo-, καὶ σημαίνει «λευκὸ».

Ἐδῶ λοιπόν, στὴ βορειοδυτικὴ Ἑλλάδα, συμπεραίνει ὁ Βούλγαρος γλωσσολόγος,

1. Ἰδέ Ν ι κ. Ἄ ν δ ρ ι ὶ τ η, Οἱ Προελληνες, Θεσσαλονίκῃ 1953, σ. 17 κ.έ. κυρίως, γιὰ τὴ θρακο-Ἰλλυρικὴ θεωρία τοῦ V. Georgiev περὶ Προελλήνων.

είναι ή Πρωτο-ελληνική περιοχή, τὸ πρῶτο λίκνο τῶν Ἑλλήνων, ὅπου ἐξήσαν πρὶν εἰσβάλλουν στὴν κεντρικὴ καὶ τὴ νότια Ἑλλάδα. Τὰ ἑλληνικὰ τοπωνύμια ἐδῶ εἶναι πυκνά καὶ ἀρχαῖζον. Στήριζον τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ Πρωτο-Ἑλληνες ἐδῶ ἐξήσαν ἐπὶ αἰῶνες, ἐπὶ χιλιετηρίδες.

Τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα σὲ συνδυασμὸ πρὸς τὰ γλωσσικὰ δείχνουν, ὅτι ὁμάδες πληθυσμῶν περὶ τὸ τέλος τῆ 3ης χιλιετηρίδος μετακινήθηκαν πρὸς τὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησο: πρῶτοι οἱ Ἴωνες, ἀπὸ τὴν ἀρχαία κοιτίδα τους στὴ ΒΑ Θεσσαλία,

Εἰκ. 5. Ἡ ἐξάπλωση τῆς γεωργοκτηνοτροφικῆς οἰκονομίας στὴν Εὐρώπη (Clark, 1965). Ἡ Νέα Νικομήδεια τῆς Βεορίας, ὑπ' ἀριθ. 24, ἀπὸ τὰ πρῶτα χωριά τῆς Εὐρώπης

ὅπου ἕνας βόρειος κλάδος τοῦ Πηνειοῦ ὀνομάζεται Ἴων, *iz-won, βοερός. Τὸ τελευταῖο κύμα ἦταν οἱ Δωριεῖς, ποὺ κατέβηκαν διὰ τῆς Δυτικῆς Στερεῆς καὶ κατέλυσαν τὸ μυκηναϊκὸ κράτος περὶ τὸ 1100 π.Χ.

Στὴ συζήτηση, ποὺ ἀκολούθησε, ὁ γνωστός γιὰ τὴ συμβολή του στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β γραφῆς, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, John Chadwick, ἀμφισβήτησε πολλὰ σημεῖα τῆς ἀνακoinώσεως τοῦ G. (σ. 254 κ.ε.), ἐνῶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου Ivan Rudić ἐν συνεχείᾳ διετύπωσε ἐπίσης ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ «Γερμανικὸ ρομαντισμὸ» περὶ Ἰνδοευρωπαίων καὶ τόνισε τὴ γνώμη του,

δτι ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἦλθεν ἔτοιμη ἀπ' ἑξῶ, σάν ἓνας κλάδος ἀπὸ ἑνιαῖο κορμὸ ἰνδοευρωπαϊκὸ, ἀλλὰ διαμορφώθηκε στὴν ἴδια τὴν 'Ελλάδα'.

Ὁ ἴδιος Ivan Rudić στὴν ἀνακοίνωσή του, πὸ ἀκολουθεῖ (σ. 259 κ.ἑ.) σημειώνει κοινὰ στοιχεῖα στὴ θρησκεία καὶ τοὺς μύθους τῶν 'Ελλήνων, τῶν «Ἰλλυριῶν», τῶν Μακεδόνων, τῶν Ρωμαίων κ.ο.κ. Σωστὰ τὰ λέει γιὰ τοὺς Μακεδόνες, πρέπει ὅμως ὁ ἀναγνώστης νὰ ἐννοῖ Ἡπειρώτες συχνὰ ἐκεῖ πὸ διαβάζει «Ἰλλυριοὺς». Γιατὶ ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία, οἱ 'Εγγελεῖνες κ.ἄ. εἶναι ἑλληνοηπειρώτικα μᾶλλον παρά ἰλλυρικὰ θέματα. Ὁ γερμανικὸς «πανίλλυρισμός», φαίνεται, δὲν ξεριζώνεται εὐκόλα, μολοντὸν λίγο πῶ πάνω ὁ ἴδιος ὁ Rudić τὸν ὀνόμασε «the long-since abandoned 'illyrian theory'» (σ. 255).

Ὁ ἀνασκαφεὺς τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ τῶν Σιταγρῶν τῆς Δράμας Colin Renfrew πρωτοτυπεῖ μὲ τὴν ἀνακοίνωσή του (σ. 263 κ.ἑ.) ἀνεβάζοντας κατὰ χιλιετηρίδες τὸ πιθανὸ πέρασμα τῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς γλώσσας στὴν 'Ελλάδα καὶ στὴν Εὐρώπη, κατὰ τὸ σχῆμα πὸ ἀποτύπωσε ὁ J. G. D. Clark γιὰ τὴν ἐξάπλωση τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῶν παραγῶν τῆς τροφῆς (ἐν ἀκτιθεσεὶ πρὸς τοὺς κυνηγοὺς καὶ συλλέκτες τῆς τροφῆς) ἀπὸ τὴν 7η χιλιετηρίδα καὶ ἐξῆς (εἰκ. 5). Πιθανολογεῖ δηλαδὴ ὅτι μαζὶ μὲ τοὺς πρῶτους γεωργοκτηνοτρόφους ἦλθαν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ τὰ «ἰνδοευρωπαϊκά». Ὁχι λοιπὸν ἀπὸ Βορρᾶ, ἀλλὰ «ex oriente» θέλει τοὺς 'Ελληνες, ὅπως καὶ ὁ D. French.

Συνομιζοντας τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Συμποσίου ὁ R. A. Crossland συγκεντρώνει τὰ σημεῖα συμφωνίας καὶ προδιαγράφει τὸ μέλλον (σ. 343 κ.ἑ.).

Περὶσσότεροι συμφώνησαν στὴν ἰδέα ὅτι ἡ 'Ελληνικὴ γλῶσσα διαμορφώθηκε στὶς διαλέκτους τῶν ἱστορικῶν χρόνων μέσα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ μᾶλλον ἀργά, μετὰ τὸ 2.000 π.Χ., ἂν ὄχι πολὺ ἀργότερα.

Ἀνάλογη πρὸς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ θέματος τῆς προελεύσεως τῶν 'Ελλήνων θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἀνασκαμικὴ δραστηριότητα στοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Βορείου 'Ελλάδος.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Κωνσταντίνου Ε. Σιαμπανοπούλου, Αἰανὴ (ἱστορία, τοπογραφία, ἀρχαιολογία), Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 488.

Εἶναι πολὺ ἀξιέπαινος ἡ προσπάθεια μερικῶν λειτουργῶν τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαίδευσως, οἱ ὁποῖοι παρὰ τὸ ἐπίπονον καὶ πολυσχιδὲς ἔργον τῶν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς ὑπαίθρου ἐπιδίδονται μὲ ζῆλον καὶ ἀγάπην εἰς ἱστορικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς μελέτας τοῦ τόπου, ἐνθα ὑπηρετοῦν, συμβάλλοντες οὕτω καὶ διευκολύνοντες τοὺς εἰδικὸς ἐρευνητὰς καὶ προσφέροντες συνάμα ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὸν τόπον. Μία τοιαύτη μελέτη εἶναι καὶ τὸ προσφάτως δημοσιευθὲν βιβλίον τοῦ κ. Κ. Σιαμπανοπούλου «Αἰανή». Ὁ κ. Σιαμπανόπουλος ὑπηρετήσεν ὡς δημοδιδάσκαλος εἰς τὸ χωρίον Αἰανὴ (Κάλλιανη), τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του, ἐπὶ 16 συναπτά ἔτη. Κατὰ τὸ μακρὸν τοῦτο χρονικὸν διάστημα μὲ τὴν βοήθειαν τῶν μαθητῶν του καὶ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου συνεκέντρωσεν ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Αἰανῆς ὅ,τι ἀρχαιολογικὸν ἦτο κατεσπαρμένον ἐκεῖ καὶ ἐδημιούργησε μίαν συλλογὴν ἀρχαίων ἀντικειμένων, ἡ ὁποία σὺν τῇ χρόνῳ, πλουτιζομένη μὲ νέα εὐρήματα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ἀπέτελεσε τὸ Ἀρχαιολογικὸν καὶ Λαογραφικὸν Μουσεῖον τῆς Αἰανῆς. Μὲ βάσιν τὰ εὐρήματα ταῦτα καὶ ὅλα ὅσα κατὰ καιροὺς ἀπὸ τοῦ παρελθόντος

1. Τὸ ἔχει πῆ ἤδη ὁ J. Chadwick, The Prehistory of the Greek Language, CAH (ἐκδόση ἀναθεωρημένη) II, κεφ. XXIX, τεῦχος 15, ἰδὲ κατωτ., ἀνακοίνωσις τοῦ C. Renfrew, σ. 274.